

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Jacobus' motivering van zijn brief

„Mijn broeders, indien bij u iemand van de waarheid afdwaalt, en een ander brengt hem tot inkeer, weet dan, dat, wie een zondaar van zijn dwaalweg terugbrengt, diens ziel van den dood zal behouden en tal van zonden bedekken“.

Jac. 5 : 19, 20.

Broeders.

Jacobus heeft scherpe dingen geschreven aan de twaalf stammen in de verstrooiing. En dat zou de indruk kunnen wekken, alsof deze mensen, die het toch verre van gemakkelijk hadden, alleen maar dienden als voorwerp, waarop Jacobus zijn misnoegen kon uitleven.

Die indruk zou verkeerd zijn. Want telkens weer klinkt in deze brief dat woord: broeders! Daarmee wil de schrijver zeggen, dat het hem om hun heil begonnen is, dat hij uit liefde schrijft. Ook de laatste oproep begint hij aldus: mijn broeders. Hij gebruikt dit woord niet als een versleten term, als een soort stopwoord. Dat is het bij ons vaak geworden. We „broederen“ maar raak. Bij Jacobus is het telkens als hij dit woord noemt, geladen met de appèlkracht die het heeft. Dan herinnert hij aan de diepe eenheid, die er is en die nu openbaar moet komen, die moet worden belééfd. Hij wijst naar Jezus Christus, onze Here, die de eenheid van broeders schiep, niet naar het vlees, maar naar de Geest.

Aan het einde van zijn brief vat hij nog één keer samen, wat hij bedoelde te zeggen en ook metterdaad gezegd heeft: dat wij als mensen, als broeders, verantwoordelijk zijn voor elkaar. Christus heeft zich voor ons állen gegeven: daarom zullen wij onze broeder grijpen, zeker die broeder, die wankelt, die dreigt te vallen, die gevallen is, die wegglijdt in het verderf.

Het is het woord van een man, die de diepe levensvreugde kent zelf door de Here te zijn gegrepen, die heeft leren geloven de reddende barmhartigheid van zijn Heiland en Here en die nu van zijn kant die barmhartigheid gaat betonen.

Dwalen van de waarheid.

Indien bij u iemand van de waarheid afdwaalt... Dat betekent niet, dat Jacobus tenslotte een theoretisch geval bespreekt en aangeeft wat in voorkomende omstandigheden moet worden gedaan.

Hij is er de man niet naar om zich te verliezen in algemeenheden. Want hij heeft in heel deze brief niet anders gedaan dan wijzen op afdwalingen. Zeer duidelijk.

Hij toonde aan de meesleurende werking van de begeerten. De duivelse kracht van de verzoeken is blootgelegd. En die duivelse kracht vindt hulp in onze eigen begeerten. We worden nooit door Góð afgetrokken.

Jacobus heeft genoemd de zonde van het aanzien van de persoon: de partijdigheid in het oordelen en behandelen van mensen. Hij heeft fors aangepakt diegenen, die geloof en werken wilden scheiden. Geloof moet vruchtbaar zijn, levend.

De satanische, oncontroleerbare werking van de tong moest gesignaleerd: een wereld van ongerechtigheid. Daardoor ontstaat de naijver onder Gods volk. De vruchten van de wijsheid, die van boven is, zijn duidelijk als toetssteen aangewezen.

Misstanden in de gemeente heeft Jacobus niet verbloed. Allerlei vechtpartijen, veldslagen en oorlogen zijn een versterking van het werk van God.

En in het laatste hoofdstuk wordt gesproken over de onderdrukkingen, die er onder de zon zijn. Niet met zware woorden, niet met opstandigheid moet daarop gereageerd, maar de gelovigen zullen lankmoedig zijn en volhardend wachten op de komst van de Rechter.

En dan zegt hij tenslotte, wat eigenlijk hem drijft: mensen terugbrengen van de dwaalweg. Want dat is het ergste wat een kind van God overkomen kan.

Van de waarheid afdwalen, dat wil hier zeggen: afdwalen van Hem, die het gezegd heeft: Ik ben de waarheid. Het is niet een loslaten van bepaalde waarheden, maar een zich losmaken van het leven, van het licht, van de vreugde, van de verlossing, zoals die in Christus verschenen zijn. Het is terecht komen bij de dood, bij het donker, bij de eeuwige ondergang.

Niet látén dwalen.

En van deze waarheid, dit licht, dat geschiedt heeft uit, dringt Jacobus nu aan: als er bij u iemand is, die bezig is Christus los te laten, van de levensweg te dwalen, doet er toch wat aan!

Want het gaat u aan: iemand onder u, misschien wel in uw huwelijk, in uw gezin, in uw vriendenkring, in de gemeente, dreigt naar de dood, het eeuwig verderf te gaan. Daartegen moeten we ons verzetten, zo iemand trachten te bekeren, om te draaien, terug te brengen.

We zullen dat zo doen, dat onze Here Jezus Christus dat heeft laten zien: de liefde tot het verlorene, het zieke, de zondaren.

Ik denk daarbij aan het woord van Christus: „Wie in Mij gelooft, gelijk de Schrift zegt, stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien“. (Joh. 7 : 38).

Er is een stroom van zoekende liefde Gods, die vaart door de levende kerk. En in die stroom moeten we gaan staan en ons laten meesleuren. We moeten het de dwalenden laten zien, dat wij barmhartig geworden zijn door Gods barmhartigheid.

Want als we dat niet doen, als we de dwaling niet serieus nemen, als we niet gaan staan in die stroom van leven, die van de heuvel Golgotha, voortgestuwd door de Geest zich een weg zoekt door deze wereld en zich baan breekt om uit te monden in de rivier, helder als kristal in het nieuwe paradijs Gods, dan is het einde van zulk een dwalende niet minder dan de dood.

Jacobus stelt ons allen verantwoordelijk: wij kunnen er schuld aan hebben dat iemand in de dood komt. En weten we nog, wat dat betekent? Dat is de eeuwige verschrikking, waarvan de bijbel zegt, dat

INHOUD	
Jacobus' motivering van zijn brief	Z. G. v. O.
De achtergrond van het conflict over Cuba (II)	C. V.
Bij de Kerk in Oost-Berlijn	P. A. H.
Een groot Herfstgedicht	P. A. H.
Zonnige Septembermorgen	
Boekbespreking	J. M.
Persschouw	C. V.
Kritische Krabbel	Frater
Kerknieuws	

zelfs de Zoon van God, die ondergáánde, met stomheid geslagen was. Pas aan het einde van die verschrikking kan Hij zijn angstige kreet opzenden. Het is voor eeuwig buiten God zijn, buiten zijn gemeenschap, ver van zijn gunst en liefde, niet meer gedragen door zijn kracht, niet meer veilig in Jezus' armen, niet meer kunnen steunen op zijn trouw, maar die trouw tot een helse verschrikking hebben zien uitgroeien.

Mensen van de dood redden.

Hier ligt een ontzaglijke belofte: wie gehoorzaam dit bevel volbrengt, zal een ziel van de dood redden en tal van zonden bedekken.

Dat is een stimulans, een drang tot deze reddende arbeid. En is het niet machtig iemand uit de klauwen van Gods vijand uit te rukken en weer bij God te brengen? Is het niet geweldig je kind, je vriend, je broeder, je zuster met alle macht vast te grijpen en ze uit alle onverschilligheid mee te sleuren naar God, die een liefdevol en goed Vader is?

Dat, zegt Jacobus, is onze roeping!

Onze roeping is niet zoveel over de afval en de onverschilligheid en de slapheid van anderen te praten en te preken en te schrijven. Onze taak is niet om alle mogelijke symptomen van verval te signaleren en er dan verder schouderophalend aan voorbij te gaan, maar: redden, tal van zonden bedekken.

Want de dwaalweg is een helling, waarlangs men steeds verder wegglijdt. En de zonde, die uitbreekt, werkt door. De ongerechtigheid van de enkeling vreet soms diep in het leven van een gemeente in. Zonden zijn zeer vruchtbaar. Ze tieren welig voort. Jacobus heeft er in het begin reeds op gewezen: de zonde groeit. En als ze volgroeid is, volgt de dood.

Alle krachten zullen we inspannen om deze reddende arbeid te verrichten. We zullen de zonden weer brengen onder de verzoenende kracht van Christus' bloed en de zondaren onder de beteugelde macht van zijn Woord.

Als we Jacobus vragen naar onze taak, dan wijst hij ons aan: dáár zijn de dwalenden, dáár zijn de mensen, die van God afleven, die de waarheid verlaten: helpt hen, brengt hen terecht, laat hen niet naar de verdoemenis gaan.

Met de belofte er bij: wie anderen naar God brengt, komt zelf ook bij Hem. Wie anderen tot het leven voert, zal het zelf zien.

Wie alleen maar blij is en tevreden met zichzelf en met zijn kennis van de waarheid en wie zich daarin hoog waant, wie meent op de rechte weg te gaan en de dwalende verderven laat, die doet tegen de waarheid Gods, die dwaalt zelf van de Waarheid, al spreekt hij veel over waarheden.

Wie een liefde toont, die zich werpt in de stroom van Gods barmhartigheid en wie vastgrijpt wat nog aan de kant staat, die zal de zegen Gods ontvangen.

Het laatste woord.

Dat is het laatste woord van die wonderlijke apostel Jacobus. Wij verwachten misschien aan het einde van zijn brief nog een groet, in ieder geval het toebidden van de genade Gods en de liefde des Heren en de gemeenschap des Geestes.

Van dit alles niets. Met een laatste oproep en een machtige belofte eindigt Jacobus.

Iemand schreef: Waar zijn we nu terechtgekomen, vraagt ge u zelf mogelijk af. Weet de kerk dit alles nog wel? Of draagt Jacobus hier het uniform van de soldaat van het heilsleger? Vermoedelijk zou hij daar geen bezwaar tegen hebben. Want als hij eraan gewend is de canon met een half oog te worden aangekeken zo ongeveer als de arme man in hoofdstuk 2 en naar een staanplaats te worden verwezen, zou hij best eens op een goede dag de kerk uit

kunnen stappen, waar men hem toch niet verstaat en waar zijn arbeid niet wordt gewaardeerd".

Dit is in ieder geval zullen we ons voor gezegd houden: wie zich priesterlijk inzet voor de ander is opgenomen in het grote heilswerk van God, dat hem ook zelf draagt, redt en daarna vruchtbaar maakt voor anderen.

Dit laatste woord van Jacobus schalt door de geschiedenis heen met de kerk van alle eeuwen: de oproep tot het dienen van die God, die het verlorene zoekt en die wonderlijk, onbegrijpelijk barmhartig is.

Na dit laatste woord, zei iemand, past alleen nog maar te zingen het hooglied over liefde: 1 Cor. 13.

En als we het zo zien, dan zijn toch Paulus, de man die jubelt van vrije genade en Jacobus, die alleen maar spreekt over vruchtbare genade samen dienstknechten van de ene Here Jezus Christus.

Ook deze brief is een lofzang op het geloof: vrede met God door het geloof alleen.

Ja ja, zegt Jacobus nog, maar dan wel te verstaan: een geloof, dat gelooft, dat iets doet, dat werkt, dat leeft.

Daarom dringt deze brief ook tot gebed: Bidt broeders, bidt dat God het wonder hernieuwen zal: het pinksterfeest.

Bidt broeders, want wij sterven zonder de levenskrachten van Gods Geest.

Zwolle.

Z. G. van Oene.

De achtergrond van het conflict over Cuba

II.

De leugen van de „vreedzame coëxistentie“.

In het najaar van 1917 kwam Lenin met zijn kommunistische elite in Rusland aan de macht. Hij vestigde daar de „dictatuur van het proletariaat“.

Lenin was op en top een man-van-de-daad. En dan van de revolutionaire daad, van de revolutionaire **machtsdiktatuur** en de organisatie daarvan. In zoverre hij theoreticus was — en ook dat was hij in de perfectie — was hij theoreticus van deze daad. Er leefde in hem een religieuze machtsverheerlijking. En dan een van de macht op politiek terrein. Een macht die naar zijn innige overtuiging met alle denkbare machtsmiddelen — ook die van agitatie, terreur, wapengeweld, samenzwering, moord, „corruptie“, „verraad“ — mag en moet worden gevestigd en versterkt¹⁾. Men kan zeggen: Lenin was de fanaticus van de kommunistische politieke macht, van het kommunistisch geweld en de kommunistische heerschappij.

Op finantieel gebied en wat luxe of weelde betreft vroeg Lenin voor zichzelf niets. Hij leefde als een asceet. Hij was wat dat betreft radikaal anders dan de meerderheid der nazi-bonzen. Er was in Lenins denken en leven maar één ding, dat al het andere overheerste en wegdroeg: het aan de macht komen van de kommunistische elite met alle denkbare middelen. Een macht die uiteraard uiteindelijk en volledig **in hem** moest zijn belichaamd.

Lenin leefde in de stellige en heilige overtuiging dat hij op deze wijze inderdaad voor het zwaar verdrukte russische proletariaat vocht en naar de proletarische heilsstaat streefde. Maar zoals de russische filosoof Berdjajof scherpzinnig opmerkte: Lenin streed niet voor de **werkelijke** arbeider, de **werkelijke** boer, het **werkelijke** proletariaat! Neen, hij vocht voor de **idee** van het proletariaat zoals hij zich die had gevormd en die zijn leven beheerste. Dáárom en dáárvóór maakte hij tientallen miljoenen tot machteloze en willoze staatsslaven. Zo machteloos

en onvrij als de wereld ze misschien nog nooit heeft gekend! Met deze **idee** van het proletariaat bezieldde hij zijn met ijzeren discipline beheerste partij. In de ban van deze idee en met deze partij streed Lenin voor de door hem gewilde dictatuur en vestigde hij die. Een dictatuur die naar zijn eigen omschrijving is: „de overheersing van het proletariaat over de bourgeoisie; een overheersing die niet door de wet begrensd wordt, die steunt op geweld en die de sympathie en de steun van de werkende en uitgebuite massa geniet“.

***

Het is bekend, dat in de sovjet-leiders vanaf het eerste ontstaan der Sovjet-republieken in Rusland een dodelijke vrees leefde voor het buitenland. Die vrees heeft hun slapeloze nachten bezorgd! Voor die vrees was ook ongetwijfeld reden. Want de generaals Wrangal en Denikin die de contrarevolutie tegen de kommunisten hadden geleid en die door Trotzky en de zijnen maar nauwernood waren weerstaan, werden door het buitenland, speciaal door Engeland, gesteund.

Ten opzichte van de wijze waarop men zich tegen die — vooral in de eerste jaren van het bestaan der sovjet-republieken — zo dodelijk gevaarlijke buitenlandse vijanden moest verdedigen bestond onder de kommunistische leiders evenwel een diepgaand verschil van inzicht. Ten slotte triomfeerden ook in deze — het sprak als van zelf — de ideeën van Lenin. Hij ontwierp de theorie welke men tegenwoordig de „vreedzame coëxistentie“ noemt.

Het is nodig deze idee van de „vreedzame coëxistentie“ grondslag te kennen. Want de mensen van de z.g. „derde weg“: de leiders van de Wereldraad der Kerken en de „neutralisten“ op politiek terrein, dwepen met deze idee. Ze is voor hen de enig mogelijke oplossing van de spanning tussen het Westen en het Oosten.

Wat is nu volgens de opvatting van Lenin die „vreedzame coëxistentie“? De opvatting, die ook door Stalin met huid en haar werd overgenomen al waren er in de methoden van Lenin's en Stalin's streven ook nog zo grote verschillen.

Als alle principes voor de praktijk van het communisme was ook deze „vreedzame

coëxistentie“ niets anders dan een bepaalde **taktiek**. Een taktiek welke als iedere kommunistische taktiek dienstbaar moet zijn aan de uiteindelijke triomf van het kommunisme over de gehele wereld. Ze betekende voor Lenin enerzijds een voortdurende en met alle kracht nagestreefde militaire en economische versterking van de russische sovjet-republieken. En in onlosmakelijk verband daarmee een voortdurende agitatie van de kommunistische partijen in het buitenland. Deze moesten — ook al weer met alle middelen, vooral van stakingen, sabotage enz. — het de eigen regeringen zo lastig maken, en dat zo permanent, dat deze eenvoudig niet de káns zouden krijgen, niet de kracht zouden kunnen opbrengen, de revolutionaire staat in Rusland te bedreigen. Er moest in het buitenland geen kommunistische revolutie komen. Tot geen prijs! Dat mocht alleen dan geschieden als Rusland een in militair en economisch opzicht onaantastbare machtspositie had verworven. Vóór die tijd hadden de buitenlandse kommunistische partijen maar één taak, één roeping: de europese landen en volken in permanente onrust te houden ten faveure van Rusland.

Ten aanzien van de taktiek van de „vreedzame coëxistentie“ bestond er een diepgaand meningsverschil tussen Lenin en Trotzky. Trotzky was van oordeel dat het communisme een export-artikel was! Het moest overal en zo snel mogelijk tot een kommunistische revolutie komen. Zo alleen zou Rusland ook waarlijk veilig zijn en in vrede kunnen leven. Trotzky werd in dit opzicht gebiologeerd door de franse revolutie. De franse revolutionairen brachten immers ook de zegeningen van hun Revolutie aan heel Europa. Het vermoeden is meermalen uitgesproken dat Trotzky, gezien zijn persoonlijkheid, zichzelf bij deze revolutionair-kommunistische expansie de rol van Napoleon had toegedacht — Napoleon het geesteskind en de bedwinger van de revolutie.

Men weet het: Trotzky is in ongenade gevallen. Hij moest vluchten naar het gehate buitenland. En ten slotte werden hem op last van Stalin in de letterlijke zin van het woord de hersens ingeslagen.

***

Stalin werd — zeer beslist tegen de wil van Lenin — diens opvolger.

Bij Stalin werd het communisme volledig overwoerd door het imperialisme. Alles werd door hem dienstbaar gemaakt aan de grootheid van Rusland als staat. Een ware kultus van Rusland werd door hem ontworpen en in praktijk gebracht. De leus van zijn dagen was: Groot is Sovjet-Rusland! Het Rusland van vroeger stond reeds aan de spits der volkeren. Het Rusland van vandaag vergroot zijn voorsprong op de andere natieën. Het Rusland van morgen zal de wereldheerschappij bezitten.

Met weergaloze wreedheid en misdadigheid heeft Stalin dat doel nagestreefd.

Evenals zijn voorganger leefde ook in Stalin grote vrees voor het buitenland. Maar daarbij had hij, in tegenstelling met Lenin, niet het minste vertrouwen in de buitenlandse kommunistische partijen! Hij verachtte die. En hij was er van overtuigd, dat die er nooit in zouden slagen hun eigen regeringen van een aanval op Rusland af te houden. En zo volgde hij zijn eigen weg in de beveiliging van het eigen land bij de opmars naar de wereldheerschappij van het kommunistische Rusland.

Stalin ging daarbij ook weer uit van het marxistische dogma dat een oorlog tussen de kapitalistische landen onvermijdelijk was. Van de daaruit ontstane verdeeldheid en verzwakking van deze landen moest Rusland met alle mogelijke middelen alle mogelijke partij trekken. Zo nodig moest Rusland de geschillen tussen deze landen aanblazen en nieuwe creëren.

We weten op wat voor een duivelse manier Stalin naar dat beginsel heeft geleefd. Het ploertige verdrag met Hitler-Duitsland was voor Stalin een principieel-juiste handeling! Evenals de gruwelijke ondergang van Estland, Letland, Litauen, Polen, Hongarije, Tsjecho-Slowakije en de beheersing van Roemenië en Bulgarije. Elk middel, elke daad op het politieke en economische vlak is in kommunistische ogen goed — als Rusland er door gediend wordt. Ook list, bedrog, leugen, verraad. In een door Lenin in 1922 ont-

¹⁾ Ik zette de laatste woorden tussen „ „ want voor de kommunisten is wat daardoor wordt aangeduid allerm minst corruptie en verraad!

worpen congres-resolutie werd dat zeer nadrukkelijk vastgesteld.

De Stalin-strategie heeft Sovjet-Rusland miljoenen doden gekost. Het land werd vrijwel geruïneerd. Het gehele bestaan van de kommunistische staat werd er door op het spel gezet. Maar toen de tweede wereldoorlog, vooral dank zij de wapenleveranties van Amerika en Engeland, was gewonnen heeft Stalin zijn beleid consequent doorgezet. En zoals men weet grenst Rusland momenteel nergens aan een land dat een anti-russische politiek voert.

* * *

En nu leven wij in de periode Chroesjtsjow. Wat er ook voor verschil moge zijn tussen zijn regime en dat van zijn voorgangers — één ding is zo helder als de dag: hij streeft dezelfde doeleinden na als Lenin. Dat staat glashelder en keihard in het laatste kommunistische partij program van 1961. Steunend op de opvattingen van Lenin zal Sowjet-Rusland bewerken dat alle landen der wereld kommunistisch worden. De een na de ander. Dat noemt Chroesjtsjow „de objectieve wet der maatschappelijke ontwikkeling”. Het is het beginsel dat het kommunisme natuur noodwendig overal **moet** overwinnen. Er is wat de doelstellingen betreft niets, maar dan ook **niets** in de kommunistische gedachtenwereld veranderd. **Dat kan ieder lezen!**

Lenin, Stalin — deze wordt in het lange program niet een keer genoemd — en Chroesjtsjow zien aan het einde van hun weg precies hetzelfde doel: **het kommunisme, zegevierend over de gehele wereld.** Verschillen zijn er alleen over de vraag op welke wijze dat doel zal worden verwezenlijkt.

Chroesjtsjow zegt thans: het wereldcommunisme is naar „objectieve normen” — onvermijdelijk. Het komt... vanzelf. „Wij zullen u begraven” roept hij de „kapitalistische” landen en volken toe.

En omdat het einde van het „kapitalisme”, de triump van het kommunisme, zeker komen, is de beste weg welke Rusland begaan kan die van de „vreedzame coëxistentie” met de andere volken. Dat is de weg van het minste risico en het meeste succes.

* * *

Wat is nu deze „vreedzame coëxistentie”?

Vooreerst een steeds voortgaande versterking van de industriële krachten van Rusland. Vooral van de „zware” industrieën, de industrie die voor het voeren van oorlogen noodzakelijk is. Daarbij een altijd voortgaande versterking van leger en vloot. Bovenal het streven om in de atoombewapening de eerste te zijn. Aan die doeleinden wordt alles in Rusland ondergeschikt gemaakt. Daarvoor moeten de arbeidslaven in de kommunistische heilsstaat hun arbeidsprestaties steeds verhogen. Op deze wijze wordt de westerse wereld angst aangejaagd en worden ze geprest tot een inspanning, welke op de duur alleen dictatoriaal geregeerde landen kunnen volhouden. De moeheid, de verslappung zal in de kapitalistische wereld vast en zeker eenmaal intreden.

Tot deze „vreedzame coëxistentie” behoort in de tweede plaats een nooit ophoudende prediking in alle niet-kommunistische landen van de vredeswil van Rusland. De ogen van het westen moeten worden verblind. De leidslieden der volken — de politieke, economische, geestelijke — moeten gaan geloven in Ruslands vreedzame bedoelingen. Met het oog daarop wordt het uitgeroepen dat Rusland zich alléén maar bewapent om zich te beveiligen voor de duivelse kapitalistische expansiezucht en agressie. Vredescongressen worden georganiseerd — achter het ijzeren gordijn. De volkeren, moe als ze zijn van het lijden welke de wereldoorlogen brachten en de inspanning die deze vergden, en hunkerend naar rust en vrede, moeten verslapt worden in hun geestelijke weerbaarheid en waakzaamheid. Met ongelooflijke handigheid speculeren de Russen op de algemeen-menselijke eigenschap te gaan dromen wat men graag wenst. De neutraliteitspolitiek van vele landen, het ageren van de vele voorstanders van de „derde weg” en de agitatie tegen atoombewapening zijn activiteiten die de Russen met grote dankbaarheid toejuichen. Die spelen hen voor honderd procent in de kaart. Ze zijn de sappige vruchten van hun

„vredespolitiek” en tegelijk doeltreffende middelen daarvoor.

En in de derde plaats betekent de „vreedzame coëxistentie” voor de russische kommunisten een met alle middelen — behalve een openlijke oorlog — pogen om de macht der westerse volkeren te breken. Inderdaad met **alle** middelen. Met het oog dáárop is Rusland lid van de Verenigde Naties. Het moet niets van de idealen daarvan hebben. Het gelooft geen syllabe daarvan. Het verwacht die. Maar het deelnemen aan deze volkerenorganisatie is een uitnemend middel om wat daardoor ten voordele van de vrije wereld zou kunnen worden gedaan te saboteren. Wat dan ook reeds op grote schaal is geschied. Het secretariaat van de Uno heeft evenwel nog veel te grote macht. En daarom moet ten aanzien van deze functie het troika-beginsel worden ingevoerd. Dat wil zeggen: er moet een secretariaat komen van drie personen. De Rus daarin kan dan óók daar alle constructieve arbeid onmogelijk maken. Ontwapeningsconferenties beogen van alles, maar alleen nooit of te nimmer ontwapening van Rusland. Het deelnemen er aan door de Russen is het taaie, sluwe ageren om voordelen te bereiken op het politieke front! Volken die aan de zijde van „het Westen” staan moeten worden geneutraliseerd.

Neutrale landen moeten in kommunistische invloedssfeer worden getrokken. Voorts behoort hiertoe een alomvattende spionage welke in de geschiedenis haar weerga niet kent en welke voor geen enkele daad hoe inferieur ook terugschrikt.

* * *

Dat is iets van wat de Russen voor het front der westerse volken noemen de politiek van de „vreedzame coëxistentie”.

Dat woord is niets anders dan een door en

door leugenachtige naam voor de „koude oorlog”.

De „koude oorlog” en „vreedzame coëxistentie” betekenen bij de Russen precies hetzelfde. Ze hanteren ze afwisselend al naar gelang hun dat het meeste voordeel oplevert.

Daarom is het zo in en in dwaas om de leus op te heffen: We moeten in plaats van de „koude oorlog” krijgen de „vreedzame coëxistentie” tussen de kapitalistische en de kommunistische volken.

Dat is zo ongeveer hetzelfde als wanneer iemand zou zeggen: we moeten er met alle macht naar streven dat we inplaats dat onze hersens worden ingeslagen we door langzame worging vermoord worden.

Het is voor wie de feiten neemt zoals ze zijn zo duidelijk als maar mogelijk is, dat de russische leiders grinniken van plezier over de stupiditeit van de westerse idealisten die hen zo perfect helpen in hun streven naar de ondergang van de westerse wereld. Ja, die dat zelfs met alle macht propageren door hun demonisch streven en woelen om hun medewesterlingen aan te bevelen met de hun door de Russen verschaft leus van de „vreedzame coëxistentie”.

Eenmaal is de wereld bijna ondergegaan omdat ze weigerde te lezen wat er stond. Hitler had precies gepubliceerd wat hij van plan was in zijn boek Mein Kampf. Maar het westen wilde dit boek niet lezen en ernstig nemen daar waar het ernstig genomen moest worden om zijns levens wil. Het heeft er huiveringwekkend voor moeten boeten. Zo erg als nog nooit in de wereld was geschied.

Zal de „vrije wereld” nu willen lezen en het gelezene ernstig nemen?

Meer is voorlopig niet nodig.

Maar iets minder dan dat betekent onherroepelijk de ondergang.

C. V.

Bij de Kerk in Oost-Berlijn*)

De „Interzonenzug” - een sneltrein die nog geregeld van West-Duitsland naar West-Berlijn rijdt — stopte in Warta, een klein station bij de zonegrens. Alle reizigers haalden hun paspoort voor de dag, klaar voor de controle van de Oost-Duitse „Volkspolizei”. Het werd stil in de coupé. Niemand wist hoe het aflopen zou. Achter de zone-grens wordt alles onzeker. Men weet nooit wat gebeuren zal. Direct kwam het al. Uit een luidspreker op het perron klonk de stem van een vrouw. Alle reizigers, zo hoorden we, die niet naar Berlijn gingen, maar ergens onderweg in de oostzone vóór Berlijn wilde uitstappen, moesten de trein verlaten! De trein waarin wij zaten zou voor Berlijn niet meer stoppen, zodat er voor niemand gelegenheid was onderweg uit of over te stappen. Een moeder pakte angstig haar in slaap gevallen kindje en haar koffers en haastte zich naar buiten. Zij waren niet de enigen, die in Warta de trein moesten verlaten. Midden in de nacht stonden ze op het perron en wisten er nog niets van, hoe en wanneer ze hun reis moesten voortzetten.

Dit was mijn eerste indruk van de toestand achter het ijzeren gordijn. We waren nu in een grote gevangenis. Wat zaten we nog veilig in de trein en er gebeurde verder ook niets. Spoedig kwamen nu de „Volkspolizeiten” en controleerden de passen. Ze waren zeer precies, maar overigens ook zeer hoffelijk. Toch voelden we ons niet erg prettig. Een land waarin men bang is een trein te laten omdat ongevaarlijke reizigers daar kunnen uit- en instappen geeft geen gevoel van veiligheid. En dit gevoel bleef gedurende de gehele reis door de oostzone.

Het ontroerde me zo door dit mooie land te reizen. Toen het buiten licht werd, waren we aan de Saale, een rivier in Midden-Duitsland. Overal op de toppen der bergen zag men oude kastelen. Ik dacht aan een lied, dat we vroeger op school leerden: „An der Saale hellem Strande steh'n Burgen stolz und kühn; ihre Dächer sind zerfallen, und der Wind streicht durch die Hallen, Wolken ziehen drüber hin” Dit land behoort dus ook tot ons vaderland. Maar hoe ver weg is dit alles. Voor velen is het een onbereikbaar land. En de kontakten met de men-

*) Een van onze redactieleden ontmoette onlangs een Duits predikant die een bezoek had gebracht aan een kerk in Oost-Berlijn. Wat hij daarover vertelde was aangrijpend. Op ons verzoek schreef deze predikant een korte indruk van zijn recent bezoek. Uiteraard worden namen en plaatsen in dit artikel niet vermeld.

Red.

sen die er wonen worden steeds moeilijker. De trein reed langs Eisenach, Halle Cotthen naar Berlijn. In Potsdam vond weer een passencontrole plaats. Daarna reden we West-Berlijn binnen. We waren weer op een veilige plek. Althans voorzover men West-Berlijn zo noemen kan. Nu was weer een openhartig gesprek mogelijk. Er was gedurende de gehele reis door de oostzone weinig gesproken. Je weet nooit of een woord „gevaarlijk” is in de oren van medereizigers.

In West-Berlijn stapte ik over in een trein van de ondergrondse om bij het hotel te komen waar ik voor enkele dagen een kamer besproken had. Ofschoon ik de gehele nacht op reis was geweest en erg moe was, heb ik snel ontbeten en ben daarna opnieuw op reis gegaan. Ik wilde onmiddellijk naar Oost-Berlijn. Het doel van mijn reis was een bezoek aan een kerk in Oost-Berlijn. De gemeente waarvan ik predikant ben houdt sedert jaren een nauw contact met die kerk in Oost-Berlijn. We hebben deze kerk gedurende vele jaren op allerlei wijze geholpen. Honderden pakketten met voedsel, kleding en boeken hebben we gezonden om de broeders en zusters daar lichamelijk en geestelijk te verzorgen.

Dit wordt nu steeds moeilijker. En daarom had de predikant van deze kerk ons verzoekt een bezoek aan Oost-Berlijn te brengen om over nieuwe methoden van hulpverlening te spreken. Gevolg gevend aan dit verzoek reisde ik door naar Oost-Berlijn.

Het is onmogelijk over alles te schrijven wat ik op deze reis beleefde. Ik ben nog diep onder de indruk daarvan. Ik ben nog bezig het daar doorleefde te verwerken. Men moet zelf in Oost-Berlijn geweest zijn om iets van het leven daar te kunnen begrijpen.

Met de ondergrondse — ze wordt U-Bahn genoemd — reed ik Oost-Berlijn binnen. Toen we het laatste station van West-Berlijn hadden verlaten, passeerden we eerst drie stations. Alle perrons van de Oostberlijnse stations zijn afgesloten. Niemand mag daar zonder meer in- of uitgaan. In het halfdonker stonden overal zwaar-gewapende „Volkspolizisten”. Op het station „Friedrichstrasse” stopte de trein. Enkele reizigers stapten uit. De trein reed verder naar West-Berlijn. Ik liep het perron af naar de controle-post. Mijn paspoort verdween door een loket naar een vertrek achter de controlehal. Door een ander loket kwam het weer te voorschijn. Ik ontving een passeerkaart geldig voor één dag. Daarna werd ook nog mijn bagage gecontroleerd. Alles liep goed af. Ik ging de trap op naar boven. Toen was ik echt in Oost-Berlijn.

Het is daar alles anders als in het Westen. Ik hoef niet te beschrijven hoe het er is. Dat is ook niet mogelijk. Dat andere zit hem niet alleen in de toestand van huizen en straten, van treinen en trams en auto's. Het staat er met dat alles niet zo best voor. In de stad is weinig herbouwd. Op alle muren kan men de leuzen van de Oostduitse machthebbers lezen. Je wordt al gauw moe van het kijken daarvan. Veel erger als met straten, huizen, voertuigen staat het er met de mensen voor. Het viel me op, dat er in Oost-Berlijn veel in een krant wordt gelezen. Iedereen in trein, bus of tram las „zijn” krant. Of neen, niet „zijn” krant, maar de krant van de partij. Op straat hield men deze krant in de hand. Dat was blijkbaar een teken van trouw ten opzichte van de staat.

Ik wil nu maar ophouden Oost-Berlijn als stad achter de muur te beschrijven. Daarover kan men ook ergens anders veel lezen. Het is verschrikkelijk daar. Bijna niet te geloven. Ik heb de muur niet gezien. En ik wilde ze ook niet zien nadat de mensen in West- en Oost-Berlijn mij verteld hadden wat zich bij de muur afspeelde wanneer Oost- of West-Berlijners probeerden over de muur heen te zien of trachten hun bekenden en verwanten daar te groeten.

Toen ik achter de muur was, ben ik met de trein, de tram en daarna nog met een bus naar de plaats van bestemming gereisd. U begrijpt dat ik geen namen van plaatsen of personen noem. Toen ik eindelijk ter bestemde plaats kwam bleek dat de predikant van de kerk daar met vakantie was. Ik heb toen alleen de „Gemeindegemeenter” ontmoet en haar overhandigd wat ik had meegebracht. We hebben toen een lang gesprek gevoerd over de toestand van de gemeente. Ten slotte maakten we een afspraak voor de volgende dag — een zondag — omdat ik op die dag de gemeente graag wilde bezoeken en toespreken.

De volgende morgen was ik al vroeg op reis. Niemand van 't „Westen” mag 's nachts in Oost-Berlijn blijven. Ik was niet zo nerveus en angstig meer als de vorige dag. Alles ging aanvankelijk weer goed. Ik was reeds door de passcontrole heen. Toen gebeurde er evenwel iets dat me in ernstige moeilijkheden had kunnen brengen. Een van de „Volkspolizisten” vroeg me wat voor geld ik in mijn zak had. Ik noemde het bedrag. Daarbij zei ik ook dat ik nog acht „Ostmarken” had. Dat mocht niet! Ik had bij mijn terugreis de vorige dag al het „Ostgeld” dat ik bezat moeten inwisselen! Dat had ik niet gedaan. De agent was gelukkig een goed mens. Hij waarschuwde me zoiets nooit meer te doen, omdat het strafbaar was. Ik heb de Here gedankt, dat het incident zo afliep. Wat zou er gebeurd zijn als deze agent slecht geslapen had of een trouwe volgeling van Ulbricht was geweest. Want als de politie in Oost-Duitsland een zaak in handen neemt om een onderzoek daarnaar in te stellen wordt het meestal een droevige en langdurige geschiedenis. Ik had dan vermoedelijk ook veel moeten vertellen over het doel van mijn reis. En dat zou voor de kerk waar ik naar toe ging ernstige gevolgen kunnen hebben. De Here heeft mij veilig geleid. Ik weet ook dat in die dagen veel voor mij is gebeden.

Juist op tijd was ik weer bij de gemeente die het doel was van mijn bezoek. Voor het kleine kerkgebouw ontmoette ik de „dominee”. Het was een „Vikarin”, een vrouwelijke hulpprediker. Een van de twee predikanten van deze gemeente woont in West-Berlijn. Hij mag niet meer naar zijn gemeente toe! En daarom hebben ze nu een „Vikarin”. Deze dappere jonge vrouw verzorgt nu de gemeente. Ik was er erg benieuwd naar op welk een wijze ze de kerkdienst leiden zou.

Wat ik die zondagmorgen beleefde was een grote verrassing voor mij. Er waren maar weinig mensen in de kerk. Het was n.l. vakantie-tijd. Maar ook wanneer het geen vakantie is komen maar weinig mensen in de kerk. Ik had daarop gerekend. Maar ondanks het geringe kerkbezoek heb ik die morgen een indrukwekkende kerkdienst meegemaakt.

Ja, in deze kerkdienst ging een vrouw voor. Dat mag volgens onze kerkelijke leerbepalingen niet. Ik beleefde het op die zondag dan ook voor het eerst. Maar ik heb ingezien dat het in deze situatie wél mag. De gemeente is er dankbaar en blij mee, want zij leeft in een noodsituatie.

De „Vikarin” preekte over 1 Petr. 5 : 11. Ze bracht aan de gemeente het volle, rijke evangelie. Wat mij bijzonder trof was het feit dat ze zo blijmoedig preekte. Ik kon niets van enige angst of zorg bespeuren. Ze heeft de situatie van de kerk zeer duidelijk getekend. En ze zei daarbij dat dit een geheel „gewone” situatie is voor Gods volk. „Wat wij beleven”, zo zei ze, „is normaal en niets bijzonders. Wij moeten ons ook niet inbeelden dat de verdrukking waarin wij leven gauw voorbij zal gaan. Wij moeten op een langdurige vervolging rekenen”. Maar ze heeft de gemeente ook getroost en ze op de Here gewezen, die zijn volk beschermt en behoudt.

Aan het einde van de dienst heb ik de gemeente nog mogen toespreken. Ik voelde me daarbij maar een heel klein mensje. Wat heb

ik anders kunnen doen dan Gods woord prediken? Ik had in deze dienst méér ontvangen dan ik kon geven.

En dat heb ik in de dagen welke ik in Oost-Berlijn doorbracht nog vaak ondervonden. Ik heb gezien hoe broeders en zusters daar ondanks alle noden, de ononderbroken druk en het dagelijks verdriet uit het geloof leven.

Wat mij ook trof was dat de vijanden van de kerk des Heren, zoals men mij vertelde, toch respect hebben voor een kerk die trouw is. Ze vrezen de kerk, omdat ze niet overwonnen kan worden. Iemand zei tegen mij: „Wij moeten niets hebben van het slappe christendom, dat zich aan alles wil aanpassen. De machthebbers proberen de „kleine vinger” van de kerk te grijpen, en dan eisen ze steeds meer van haar. Maar wij moeten aan deze verzoeken weer-

stand bieden. En als wij aan de Here trouw zijn kunnen ze niets bereiken. Ze kunnen ons wel tegenwerken en ons belemmeren veel dingen te doen die de kerk altijd gedaan heeft. Maar ten slotte zijn we voor hen onaantastbaar.

Dit zijn niet maar alleen woorden. Ik heb metterdaad gezien, dat er iets, ja veel gedaan wordt.

Zeker ook in de Oostduitse kerk is behalve licht ook veel schaduw. Maar de Here bewijst ook daar zijn genade, macht en trouw. Wij zijn verplicht deze kerken te steunen met alles wat wij nog bij hen kunnen brengen. We mogen niet nalaten voor de kerk daar te bidden. We worden ook rijk gezegend in de ontmoeting met deze kerk en door alles wat God aan haar doet.

En daarom ben ik voor dit bezoek aan Oost-Berlijn erg dankbaar.

Een groot Herfstgedicht

Als u deze regels onder ogen krijgt is het waarschijnlijk al november, maar we zijn dit jaar zulk 'n langgerekte herfst gewend, dat het hiernaast afgedrukte gedicht wellicht niet al te laat komt. Laten we daarom dit vers eens samen lezen en ons niet laten afschrikken door enige moeilijkheden of dingen welke ons op het eerste gezicht wat vreemd mogen voorkomen. Wat begint dit gedicht met vier prachtige regels, prachtig zowel wat de klankrijkdom als wat de beeldspraak betreft.

Het is een vondst om het voor te stellen dat de zomer op dezelfde wijze is uitgebloeid als de rozen, wat nog mooier wordt uitgewerkt in het beeld van het bloedende vuur dat ver gloeide. Vooral ook van de klanken valt in deze vier regels zeer veel te genieten. O's in de eerste regel (zOmer, rOzen) geven aan deze kleine symphonie een hoge en optimistische inzet. De woordmuziek staat hier in majeure, terwijl het onderwerp (het afsterven n.l.) juist in mineur staat.

Daarop duiden ook andere, doffere klinkers, die op hun beurt de woordmelodie in mineur begeleiden. Het begint al met de smartelijke klank van de a in late, neemt een nieuwe aanloop in de haast geruisloze à van zAcht en klinkt dan voluit in de gerekte a van blaArend. Op onnavolgbare wijze heeft de dichter ons in deze beginregels de tegenstelling geschilderd tussen de hoogzomer en het najaar (merkt u dat we ook hier die tegenstelling tussen de zonnige O en de sombere A hebben?). Maar het zinnebeeld is in de klinkermuziek nog niet voldoende uitgedrukt: de dichter grijpt ook naar de medeklinkers en komt tot die mooie reeks van een vierwoordige bl (ontBLaadrend, uitgeBLoeid, BLoedend, BLozen), zelfs nog met een zachte naklank in het gl van verGLoeid. Met deze klanken wordt iets uitgebeeld dat tegelijk onvermijdelijk is en min of meer achteloos gebeurt. Althans dat is het geval in de tweede regel: Als U deze eens zeer langzaam leest hóórt u als het ware hoe zachtjes de bladeren van de bomen vallen, het maakt nauwelijks enig geritsel. Doch in de derde regel verzet de dichter zich tegen deze natuurlijke ondergang en hij blaast de oude kracht weer op: „Bloedend vuur en hete blozen”. Het optimisme van de eerste regel neemt opnieuw het initiatief. Doch in de vierde regel keert het pessimisme terug. Wat schoon en groots was zakt ineen, doch op een schone wijze: het oud octobergoud heeft een betoverende glans. Niet alleen door die brede klank van ou (in OUD), maar ook door die heldere klank van de o in octOber, die nog eenmaal in volle luster straalt.

En zo heeft de grote dichter Marsman in één strofe ons de gehele rijkdom van zomer en najaar in klanken en beelden hoorbaar en zichtbaar gemaakt. Zoals in een goed muziekstuk de eerste maten reeds het meesterschap aangeven, zo pleiten deze

vier regels voor Marsman's buitengewone dichterlijke kracht.

Onlangs las ik een merkwaardige anecdote over de bekende Amerikaanse schrijver Edgar Allan Poe. Deze had met een vriend een weddenschap afgesloten. Hij beweerde namelijk de inhoud van een hem onbekend werk te kunnen vertellen als hij slechts het eerste hoofdstuk had gelezen. Poe kreeg de opdracht het eerste hoofdstuk van een boek van Charles Dickens te bestuderen. Hij deed dit, klapte de roman dicht en vertelde de hele intrigue en de afloop. Hij had de weddenschap glansrijk gewonnen. U en ik hoeven niet meer te wedden na het lezen van het eerste kwatrijn: we weten uit deze zeer geslaagde inzet reeds wat het thema zal zijn van het hele vers: de dichter moet zich ermee verzoenen dat hier op aarde seizoenen bestaan, dat op elke opbouw ook een sloop volgt, dat alles stof is en tot stof zal wederkeren, dat het laatste woord schijnt te zijn aan de vergankelijkheid, waaraan de scheping schatplichtig is.

Inderdaad is dit de levensstrijd van Marsman geweest. Hij werd orthodox-hervormd opgevoed, brak reeds vóór zijn studententijd met het geloof en werd aanvoerder van de vitalisten. Deze jongeren verheerlijkten in de jaren 1920—1930 de levensdrang en de mannelijke strijdbaarheid. Zij ondergingen het leven als een geweldig avontuur, reisden veel, verzadigden zich aan velerlei landschappen en steden, scholden op alles wat bekrompen, benepen en kleinburgerlijk was. In een latere levensperiode heeft Marsman volmondig toegestemd dat zijn verheerlijking van de levenskracht niets anders was dan een overschreeuwen van de angst voor de dood. In deze periode schreef hij dit grote herfstgedicht.

We zullen nu niet meer in elk kwatrijn nagaan hoe zijn symphonie van woorden en klanken werd gecomponeerd. Aan het slot krijgt de open o een tragische klank: O witte wel, O waterval, O firmament. Het zijn de wanhopige snikken van een man die optimist wil zijn maar het niet is. Toch bereikt hij er wel wat mee: in dOorschijnende heeft de o weer een krachtig geluid en in de slotstrofe brengt hij het tot ZOmer, rOOd en strOMen, rijke en verzadigde klanken. Weliswaar ook hier weer afgewisseld met de gelaten a-klank: gehAVend, klAre, Avond. Het meest opvallend zijn in deze slotregels echter de korte a en de korte o. Zo wordt de rijke o (de laatste in het vers) van vOordat als het ware gesmoord door de zin die erop volgt en door de korte afknappende klank van de korte a in dAt,: vOordAt.

Attentie,
leden van de persvereniging Opbouw
Geeft uw adreswijziging op bij het adres
secr.-penningm.:
Van Lijnden van Sandenburglaan 16, Utrecht.

Maar het ergste is wel dat de rijkdom van de volle oo wordt ingekort en afgeknot tot de bittere en botte armoë van de ôen het gedicht eindigt dan ook — onvermijdelijk — met een herhaalde stompe ôklank: avOnd. . . wOrdt. En zo eindigt deze symfonie wel degelijk in mineur. De klanken schilderen dit sterker dan de woorden. Marsman hield zich in zijn woorden staande, maar zijn klanken openbaren ons dat hij somberder was dan hij voorgaf te zijn. Het voorgevoel van een vroege dood wierp zijn schaduw ook over dit gedicht en verhevigde zijn verzet tegen de vergankelijkheid.

Wie Marsman's gedichten leest komt telkens weer onder de indruk van zijn mannelijke strijd met de God van zijn jeugd. Heimwee naar het nieuwe Jeruzalem laat zich in zijn strofen horen.

In de nacht van 20 op 21 juni 1940 werd het schip, waarmee Marsman en zijn vrouw uit Bordeaux naar Engeland overstaken getorpedeerd door de Duitsers. Het was Marsman, de strijdbare, niet vergund de wapens in den vreemde op te nemen tegen de overweldigers van ons volk. In de zomer van zijn leven overviel hem de dood, hij was pas een-en-veertig jaar.
Rotterdam. P. A. Hekstra.

Zonnige Septembermorgen

*De zomer en de late rozen
zijn zacht ontblaadrend uitgebloeid;
het bloedend vuur, het hete blozen
tot oud octobergoud vergloeid.*

*de groene vlammen van de bomen
— bestorven bruin en wingerdrood —
zijn van hun donkre drift benomen
o dag, o droom van blauw en goud!*

*het licht hangt in de honigraten
der vensters als een vochtig vlies
en morgenzon in de gelaten
waarin bij nacht de droefheid wies.*

*o zijden zonlicht, zacht kristal
hoe onbeschrijfelijk mild en edel
verzilvert gij het smal ravijn
der huizen en de ranke schreden.*

*der meisjes langs de waterval
en langs de gracht en op de bruggen
die teer gebogen ruggen
welven over het fulpen waterdal;*

*de kindren vangen met hun handen
de zachte speren; en hun mond
vangt het geluk met open tanden
van dauw en vochte morgenstond.*

*o witte wel, o waterval
omhuiverd door die vroege tent
van hemelsblauw, o firmament
dat koel en diep doorschijnend is;*

*genees mijn hart dat in de zomer
zo ruw en rood gehavend werd;
genees het in het klare stromen
voordat het droef en avond wordt.*

H. Marsman (1899—1940).

Uit: Verzamelde Gedichten, blz. 90.
Uitgave van Querido's
Uitgeversmij, A'dam,
eerste druk 1941.

BOEKBESPREKING

Prof. Dr. A. J. Bronkhorst: „Het Concilie en de Oecumene”. Bosch en Keuning N.V. Baarn, z.j. (Bibl. v. Boeken bij de Bijbel).

Een populair-wetenschappelijke studie noemt de schrijver dit geschrift. Veel materiaal is hier bijeengebracht rondom de concilies door de eeuwen heen en in bevattelijke vorm weergegeven. Veel informatie. Ook omtrent het 2e Vaticaans concilie dat op 11 oktober door de paus in plechtige zitting te Rome in de St. Pieter is geopend. Om dit laatste concilie is het de schrijver te doen. Dat wordt in de titel aangeduid met „het Concilie”. Wie zich wil oriënteren en wil worden ingelicht over de concilies in het algemeen, kan hier terecht. De algemene concilies van de „Oude Kerk” worden in het kort besproken; de algemene concilies der middeleeuwen, de hervormingsconcilies der latere middeleeuwen en de grote concilies van de nieuwere tijd. De concilies van de nieuwere tijd, de concilies welke gehouden zijn na de Reformatie van de zestiende eeuw. Dit zijn er maar twee geweest. Het beroemde concilie van Trente en het 1e Vaticaans concilie van 1869/70. Nu wordt dan het derde gehouden, het zogenaamde 2e Vaticaans. Alle concilies bij elkaar geteld, is dit, dat nu wordt gehouden, het 21e.

Het concilie van Trente werd gehouden onmiddellijk na de Reformatie. Het werd in 1645 geopend. Bekend is dat het een zeer groot aantal jaren heeft geduurd. Het werd gehouden met de dubbele opdracht, zowel het dogma als de kerkelijke hervorming te behandelen. Wat de dogmatische besluiten van dit contra-reformatorisch concilie betreft, schrijft de auteur: „Eeuwenlang hebben de Reformatorische theologen zich alleen maar met droefheid kunnen verbazen over de mogelijkheid om zó voorbij te gaan aan hetgeen door Luther, Zwingli, Calvijn en hun medestanders uit het Woord van God naar voren was gebracht. Zij (de reformatorische theologen J. M.) hebben geconstateerd, dat de besluiten van Trente een grote waardeering voor de kerkelijke traditie met zich brachten, maar uit een soort anti-reformatorische reactie de H. Schrift naar het tweede plan drukten. Zij hebben het alleen maar zo kunnen verstaan: door de besluiten van Trente zijn wij gescheiden, eens en voor goed, de Kerk van Rome en de Kerk der Hervorming, de kerk van het „door genade alleen” en de kerk van de verdienstelijkheid der goede werken.” (23-24).

In de eeuwen na Trente ging deze ontwikkeling verder. En wel in de kurialistische richting. Dat wil zeggen de curie te Rome met (al of niet) de paus aan het hoofd, kreeg steeds meer macht in de kerk. Het feit dat in drie eeuwen geen concilie werd gehouden is in dit opzicht veelzeggend. De curie met de paus aan het hoofd, kon het, wat betreft de leiding van de kerk, wel af zonder een algemeen concilie, waarin de „kerk zelf” in-haar-bisschoppen aan het woord kwam. De besluiten van Trente hadden de noodzakelijke contra-reformatorische hervormingen binnen de kerk gebracht. De leer was vastgelegd. Ook contrareformatorisch. De gedachte aan een nieuw concilie scheen bij velen uitgestorven.

Het volgend concilie werd geopend meer dan drie eeuwen na de opening van dat van Trente, namelijk op 8 december 1869 in de St. Pieter te Rome. 774 bisschoppen uit alle werelden reisden naar Rome. Alleen Rusland had aan de R.K. bisschoppen de reis naar Rome verboden. In dit opzicht wint het huidige Sovjet-Rusland het in conciliantie van het tsaristische Rusland. De motieven kunnen hier onbesproken blijven. Ook uit Nederland was er een bisschop. Dat was mgr. J. Zwijsen van 's-Hertogenbosch, die, begeleid door de weleerwaarde heer M. P. Geene uit Rotterdam, op 20 oktober 1869, 's middags te 12.10 ure, de reis te Tilburg aanving. De „Tijd” van 6-10-'62 bracht een interessant artikeltje met de letterlijke tekst van de reisbeschrijving uit twee dagboekjes met potlood volgeschreven, van de hand van pater Geene. Interessant omdat men er de omslachtige manier van reizen van die tijd uit kan zien, vergeleken met de manier van reizen van nu, een eeuw later, benevens de ons ietwat naïef aandoende verontwaardiging van de pater dagboekschrijver, over de publieke markt op zondag in een Franse stad als Lyon. Hij schrijft dat vlees, groenten en bloemen aan de lijn hingen. „Zeer veel winkels uitgestald als het ware op marktdag”. „'t Zelfde overal onderweg”. „Ik aldaar vleesch gegeten bij het souper maar alleen zijnde”. Als de pater alleen was hinderde het blijkbaar niet dat hij vlees at! „Een vicair van Lijon met wien ik gereisd had, had mij — in quantum opus fuit — permissie gegeven.”

Een hoogtepunt in de curialistische richting is geweest, dat door dit concilie het dogma van de onfeilbaarheid van de paus is vastgesteld. Op 13 juli 1870, bij eerste stemming, bleken niet alle bisschoppen er voor. 451 vóór en 88 tégen. 62 slechts voorwaardelijk voor. Later be-

sloot een grote groep der tot de minderheid, die tegen was behoren, en het concilie te verlaten en naar huis terug te keren. 55 hunner rechtvaardigden dit besluit in een brief aan de paus. Zo kon op 18 juli 1870 met 533 stemmen tegen 2 stemmen, dit dogma worden vastgesteld (blz. 25). De inhoud van dit dogma van de pauselijke onfeilbaarheid is, dat, als de paus ex cathedra spreekt, d.w.z. zijn ambt als herder en leraar aller christenen uitoefent, dan is hij, krachtens de goddelijke bijstand, die hem in de Heilige Petrus beloofd is, bij de bepaling van een leerstuk in zaken van geloof en zeden, onfeilbaar. Dr. Bronkhorst schrijft (blz. 26): „Zo bepaalde het eerste concilie van het Vaticaan; zo zijn alle R.K. Christenen, op straffe van excommunicatie, verplicht te geloven. Hierop loopt de geschiedenis van twintig algemene concilies uit”. Men weet dat professor Döllinger uit Duitsland, een der geleerdste tegenstanders van het nieuwe dogma van 1870, zich niet wilde onderwerpen, en op 17 april 1871 geëxcommuniceerd werd. Zijn aanhangers vormen de Oud-Katholieke kerk, die al spoedig met de Nederlandse Oud-Katholieke kerk in verbinding trad.

Berkhof heeft in zijn „Geschiedenis der Kerk” als zijn oordeel uitgesproken, dat de Rooms Katholieke Kerk in de negentiende eeuw met een onstellige consequentie is doorgegaan op de weg die ze te Trente bewust insloeg.

Nu dan het huidige of derde concilie¹⁾ in de nieuwere tijd na de Kerkhervorming. Uit de pauselijke uitnodiging is gebleken, dat niet alleen de werkelijke diocese bisschoppen maar ook de titulaire bisschoppen zijn uitgenodigd. Dat betekent, zowet Dr. Bronkhorst op blz. 147 mee te delen, dat het aantal deelnemers tot ruim 3000 zal stijgen.²⁾ Zal deze grote vergadering besluiten nemen waarover iedereen zich zal verblijden? Dat is onmogelijk. Er zijn binnen de Roomse Kerk een groot aantal wensen tot hervorming van dit en van dat. Vooral de jonge Duitse theoloog Hans Küng, heeft aan die wensen uitdrukking gegeven. Maar er zijn ook andere theologen, die zeer behoudend zijn. Wat is er van zo'n vergadering te verwachten? Wonderen? Naar de mens gesproken, niet. We weten dat God machtig is wonderen te doen. In het begin van de bekendmaking van het pauselijk voornemen dit concilie bijeen te roepen, heette dit een **herenigingsconcilie**. Nu is al lang

duidelijk geworden, dat de herenigingsgedachte op het tweede plan is gekomen. Het zal er in de eerste plaats om gaan de R.K. Kerk „leefbaar voor allen te doen zijn”. Wij weten dat het onmogelijk is de kerk „leefbaar voor allen” te maken. De kerk, die des HEEREN Woord bewaart, zal nimmer leefbaar zijn voor allen. Alleen voor Gods volk dat het Woord liefheeft. We weten dat de kerk der eeuwen door middel van concilies weinig gediend is geworden. Wel dat de kerk veel schade heeft ondervonden door concilies.

Het enige waarom het gaat bij zo'n vergadering, wanneer we vragen naar haar nut voor de kerk, is of vraag of het Woord Gods er gehoord wordt op de juiste wijze, en op de juiste wijze wordt uitgelegd en toegepast. Als dat gebeurt dan is een concilie een zegen voor Gods volk.

De auteur maakt in dit, aan gegevens zeer rijke boekje, zijn eigen reformatische overtuiging, niet tot dragende en beheersende gedachte. Wat hij eigenlijk van het concilie verwacht voor de „oecumene” wordt niet duidelijk. „Maatregelen, die een toekomstige hereniging der christenen kunnen voorbereiden!” Wat wil dit zeggen? Zo lang Rome blijft, zal er van een toekomstige hereniging niets kunnen komen. Tussen sommige roomse theologen en ons is de kloof misschien niet zo geweldig diep, maar ze is dat wel tussen Rome zelf dat in de naam des Heren Zijn kinderen excommuniceert en dat dagelijks het misoffer laat opdragen en leert dat zonder dat geen vergeving der zonden bereikbaar is en de kerk die bij het Woord leeft. Wij prediken een ander evangelie. Gal. 1. Helaas is Dr. Bronkhorst op dit punt niet zo duidelijk als we graag zouden willen.

J. Meester.

¹⁾ In ons blad van 27 april j.l. (no. 4) en volgende no's, hebben wij artikelen geplaatst over het komende concilie. In ons blad van 1, 8, 15 juni (no's 9, 10 en 11) nog eens. Lezers, die belangstellen in lectuur over het concilie, verwijzen wij daar naar.

²⁾ Het werkelijke aantal is 2800 zoals uit Rome is meegedeeld.

PERSSCHOUW

„OVER VERLOOCHENING VAN DE VRIJMAKING”

In de Gereformeerde Kerkbode van de Gereformeerde Kerken van de classis Gouda-Leiden-Woerden schreef Ds. R. Brands onder bovenstaand opschrift het volgende artikel.

In enige van onze bladen lazen wij de laatste tijd het een en ander over een verloochening van de vrijmaking. Wellicht is het wenselijk over deze zaak enige opmerkingen te maken. Misschien kan het iemand helpen.

Toen wij ons van de synod. besluiten en tucht-oefeningen van 1944 vrijmaakten, deden wij dat met verschillende motieven. Velen verzetten zich toen tegen de binding aan de verbondsbeschouwing der synode. Zij wilden wel kerkelijk samenleven met hen, die de synodale verbondsleer aanhingen, maar zij wilden er niet als aan een dogma aan gebonden zijn. Want zo werd een theologische beschouwing, meenden zij, tot leer der kerk verheven en werden de kerkgrenzen willekeurig verengd (K. Schilder).

Anderen (b.v. S. Greijdanus) verwierpen de leerbeslissingen niet zozeer om de binding er aan, als wel om de onschriftuurlijke inhoud van de leer van de synode.

Weer anderen hadden geen oordeel over de leerbeslissingen of waren het er wel mee eens of meenden ze wel te kunnen dragen, maar hadden tegen de kerkrechtelijke handelingen der synode onoverkomelijke bezwaren.

In het feit, dat wij ons uit verschillende motieven vrijmaakten, zat al stof voor grote moeilijkheden tussen de vrijgemaakten onderling. Schilder streed er b.v. voor, dat dezelfde ruimte, die er altijd in de Geref. Kerken geweest was, zou blijven bestaan. Maar wanneer Greijdanus e.a. met hun bezwaar tegen de h.i. onschriftuurlijke inhoud van de synodale leer gelijk hadden, zouden de Geref. Kerken niet meer de ruimte, die er op dit punt altijd geweest was, kunnen handhaven en dus zich zelf niet meer gelijk kunnen blijven.

Maar deze zaak werd toen niet verder onder ogen gezien. Samen keerden wij ons tegen de leerbeslissingen en tucht-oefeningen. Dat verenigde ons.

Wij geloven niet mis te tasten, wanneer wij zeggen, dat het de overgrote meerderheid van de vrijgemaakten ging om de binding aan de synodale leer. Zij achtten die binding anti-oecumenisch en sectarisch en streden voor de

vrijheid, die er op dit punt altijd binnen het raam der belijdenis in de Geref. Kerken geweest was.

Ook over de kerk dachten wij verschillend. Vele theorieën deden opgeld. In al die theorieën trachtte men de verschillende gegevens der Schrift over de kerk tot een geheel te verenigen. Zoals men in verschillende verbondsbeschouwingen (er waren er toen niet slechts twee, maar verscheidene!) met allerlei gegevens der Schrift m.n. met de goddelijke soevereiniteit en de menselijke verantwoordelijkheid, trachtte klaar te komen, zo probeerde men ook in allerlei beschouwingen, wat de Schrift op verschillende plaatsen over de kerk zegt, tot een geheel samen te vatten.

M.n. de verbinding en de onderlinge relatie van twee zaken vroegen steeds weer de aandacht. Aan de ene kant zag men, dat de Here ons in ons kerkelijk samenkomen aan Zijn Woord en aan dat Woord alleen bindt. Maar aan de andere kant meende men, dat het niet te ontkennen viel, dat er vele ware gelovigen buiten de Geref. Kerken waren, met wie men eens aan de brui-loft des Lams zou aanzitten.

De vraag was nu, hoe men het een met het ander tot een geheel zou kunnen verbinden, zonder de Schrift en de werkelijkheid, waarin de Here zich ook openbaart, geweld aan te doen.

Met terzijdelating van allerlei variaties zou men ruwweg kunnen zeggen, dat voornamelijk drie beschouwingen ten beste werden gegeven.

1. Abr. Kuyper had de leer van de pluriformiteit der kerk gelanceerd.

Daarin had hij gezegd, dat de waarheid is als een diamant met vele facetten. Eén kerk, zo meende hij, kon de volle waarheid met al haar facetten niet geheel grijpen. Daarom moesten er wel verschillende kerken ontstaan, waarbij een of meer zijden van de waarheid haar vertolking vonden. Een veelheid van kerkelijke instituten zou dus door God gewild zijn. Velen hadden bezwaar tegen deze beschouwing, omdat zo de prikkel tot de door God gewilde en bevolen zichtbare eenheid werd weggenomen.

2. De meeste Gereformeerden leefden echter bij de theorie — waarachter een heel gedachtencomplex school — dat de Geref. Kerken de meest zuivere openbaring van het lichaam van Christus waren. Dat zullen de meesten van ons wel voor de vrijmaking op de catechisaties geleerd hebben.

Men wilde door deze beschouwing, dunkt ons, enerzijds zijn verbondenheid met alle ware gelovigen in Christus tot uitdrukking brengen en anderzijds vasthouden aan de noodzakelijkheid

van het behoren tot de Geref. Kerken.

Ook meende men, dat de kwalificatie „valse kerk” van de Ned. Gel. Bel. historisch in de eerste plaats doelde op de Roomse kerk met haar vervolging van de ware gelovigen en dat deze aanduiding niet altijd van toepassing was op een kerk, waarvan men naar zijn overtuiging geen lid zou kunnen of mogen zijn. Naast kerken, die men „vals” zou moeten noemen, waren er ook, meende men, instituten, in verschillende gradaties van zuiverheid, die men de naam „openbaringen van het lichaam van Christus” niet zou mogen ontzeggen.

3. Schilder had zeer wel oog voor de verbondenheid in Christus van de Gereformeerden met de ware gelovigen in andere kerken. Maar hij zag ook, hoe velen het niet zo belangrijk achtten tot welke kerk zij behoorden en de schriftuurlijke roeping van de beoefening van de eenheid van alle ware Christgelovigen niet verstonden. Daarom stelde hij in zijn strijd tegen het kerkelijk relativisme de eis der Schriften tot eenheid van allen, die van Christus zijn en beklemtoonde hij sterk de roeping de kerk steeds weer te institueren, zoals Christus haar samenroept. Om zowel de verbondenheid met alle ware gelovigen buiten de Geref. Kerken als de gehoorzaamheid tot het samenkomen naar de wil van Christus te verdisconteren, sprak hij vaak van het „adres der kerk”. Later raakte het dynamische element van het voortdurend institueren, vooral bij vele aanhangers van de kerkbeschouwing van Schilder, door een zich meer en meer terug trekken binnen eigen kring in de praktijk des levens, helaas op de achtergrond en kwam het statische element, waartegen Schilder altijd gewaarschuwd had, weer veel meer op de voorgrond. Vele bezwaarden konden zich in de dagen van de vrijmaking niet vinden in de kerkbeschouwing van Schilder. Mede daarom maakten sommigen van hen zich niet vrij. Vele anderen, die het er ook niet mee eens waren (uit de kringen van oud-A, aanhangers van de Wijsbeg. der Wetsidee, Kuyperianen), lieten dit niet zo zwaar wegen en maakten zich vrij. Zij werden immers aan Schilders gedachten niet gebonden en Schilder streed toch voor een oecumenisch-Gereformeerde Kerk, waarin veel ruimte was. Zo dachten wij bij de vrijmaking reeds verschillend over de synodale verbondsleer en over de kerk.

Ook over de vrijmaking zelf dachten wij niet gelijk.

Sommigen tekenden de door Schilder opgestelde Acte van Vrijmaking en onderschreven daarmee dat de Syn. kerken valse kerken waren. Maar die dat deden, vormden slechts een gedeelte van de vrijgemaakten. Er waren ook velen, die per se niet hun handtekening onder deze Acte wilden zetten, hoewel zij zich van harte vrijmaakten. Hoevelen stelden zich alleen maar achter hun kerkeraden, toen deze zich vrijmaakten van de besluiten en tucht-oefeningen der Gen. Synoden en later, toen dat nodig bleek, van het kerkverband, om met andere kerken, die dat eveneens gedaan hadden, het samenleven der Geref. Kerken voort te zetten. Zij tekenden nimmer de Acte van Vrijmaking. Schrijver dezes deed het evenmin. Men mag daarom ook niet, zoals in sommige van onze bladen de laatste tijd gebeurde, doen, alsof alle vrijgemaakten aan dit stuk gebonden zijn.

Wij zagen dus dat er reeds van de vrijmaking af al een verschil was in kijk op de Syn. kerken en op de vrijmaking.

Dit verschil werd nog verdiept, toen sommigen later gingen zeggen: De Here Zelf heeft scheiding gemaakt tussen de synodalen en ons. Wij zagen dat eerst zelf ook niet. Maar de Here heeft kennelijk ons willen uit leiden, om ons en ons nageslacht te bewaren voor het verval in de synodale gemeenschap.

Maar vele broeders meenden en menen nog, dat deze redenering naar historisme riekt. Het „daar is geschied” mag nimmer op een lijn gesteld worden met het „daar is geschreven”. Het is bovendien vaak erg simplistisch uit „wat geschied is”, zo zonder meer Gods wil af te lezen. Ook hebben wij in de leerbeslissingen en tucht-oefeningen te doen met zondige daden van mensen. Wij kunnen ons soms uit overmacht bij zondige daden van mensen moeten neerleggen en moeten bukken voor de feiten. Maar ons protest moet blijven uitgaan tegen die zonden. De Here heeft ons kracht gegeven om neen te zeggen tegen de sectarische bindingen. Maar waartoe? „Kennelijk” om gewoon Geref. te blijven en een ruime oecumenisch-Geref. Kerk te blijven, waarin dezelfde ruimte als voor de vrijmaking. Dat kunnen wij duidelijk kennen. En dat moeten wij nu aan de synodale kerken en ook aan elkaar als vrijgemaakten voorhouden.

Deze verschillen in kerkbeschouwing en kijk op de vrijmaking (de verschillen over de leerbeslissingen bleven sluimeren) gaven de eerste tijd na de vrijmaking nog niet zoveel moeite. Zelfs vond het besluit van onze Generale Synode van Groningen in 1946 inzake het verzoek van de Syn. kerken tot samenspreking, vrij algemene instemming. Onze synode wilde wel samenspreken. Maar op bepaalde voorwaarden. Want daardoor zou een duidelijke situatietekening

verkregen worden. En deze werd praktisch algemeen noodzakelijk geacht.

Werkelijke moeiten kwamen er pas, toen de zaken van de „doorgaande reformatie” steeds meer de aandacht gingen vragen en men samenspreking met de Syn. kerken op bepaalde gronden ging afwijzen. De broeders, die de kerkbeschuwing van Schilder in het geheel niet of niet geheel konden aanvaarden en de vrijmaking bleven zien als een acte van trouw aan het gewoon-Geref.-blijven, zagen het ethisch conflict niet zoals dat door sommigen gesteld werd. Zij bleven lid van de A.R.-partij, waren voor samenwerking en zagen de Syn. Kerken niet als valse kerken. Zij wilden met deze kerken samenspreken om alles, wat in hun vermogen was, te doen om de leerbeslissingen en tuchttoefeningen opgeheven te krijgen.

Het bevorderde de onderlinge verhoudingen bepaald niet, dat men toen allerwege in de kerken van deze broeders ging zeggen, dat zij „niet goed” waren en men hen ging beschouwen en behandelen als vrijgemaakten van de tweede soort, zijn wantrouwen deed gevoelen en ook openlijk uitspraak en hen weerde uit de pers en uit de ambten.

Men zegge toch niet, dat dit niet geschiedde. Met vele bewijzen zou het een en ander te staven zijn.

De broeders werden, indien al niet theoretisch maar dan toch wel in de praktijk, tweede-rang-leden, die niet in alles gelijke rechten hadden als de andere broeders. In de werkelijkheid van het kerkelijke leven werd het aanhangen van een bepaalde kerk- en vrijmakingsbeschouwing een toetssteen voor zuiverheid en betrouwbaarheid.

Een predikant onzer kerken bracht dit eens op een vergadering volkomen duidelijk onder woorden door te stellen, dat de broeders voor hem in de ambtelijke dienst, waren als Baptist en aanhangers van het Duizendjarige Rijk, die hij wel als gewone leden der kerk zou kunnen accepteren, maar tegen wier verkiezing tot ambtsdrager hij onoverkomelijke bezwaren zou hebben.

Toen bij heel deze situatie nog een Jehusijver en zelotisme van sommigen kwamen — Schilder heeft tegen het einde van zijn leven daar veel verdriet van gehad en er zo ontroerend tegen gewaarschuwd — werden de verhoudingen steeds meer gespannen.

Sommige van de broeders, die veel goeds zagen in de kerkbeschuwing van Schilder en de „doorgaande reformatie”, verstonden dat men zo niet mocht handelen met de broeders, die anders dachten. Zij begrepen, dat men zo bezig was, de ruime Geref. Kerk, waarvoor in de vrijmaking gestreden was, te verliezen. Toen zij dat ook hardop zeiden en daarin partij trokken voor de broeders, die men h.i. onrecht aandeed, werden ook zij verdacht en als „niet goed” beschouwd.

Nu zou men kunnen zeggen: Schilder heeft ons geen verbonds- en kerkbeschuwingen gegeven. Hij heeft ons de realiteit van het verbond en van de kerk weer leren zien en leren prediken. De synodale theorie over het verbond en de leer, dat de Geref. Kerken de meest zuivere openbaring van het lichaam van Christus zijn, waren beschouwingen.

Al zouden wij dat, voor zover het Schilders leer over de kerk betreft, niet voetstoots willen toegeven, wij zullen dat laten rusten. Laten wij dus maar zeggen, dat Schilder geen verbonds- en kerkbeschuwing gegeven heeft en de anderen wel. Maar waarom streden wij dan in de dagen van de vrijmaking slechts tegen de bindingen aan de synodale verbondsbeschouwing en wilden wij gaarne met de broeders, die deze beschouwingen aanhingen, kerkelijk samenleven als met gelijkberechtigten leden, wanneer wij er maar niet aan gebonden werden en handelen wij in de praktijk niet zo met de broeders, die aan een kerkbeschuwing vast houden, die zij altijd al aanhingen, terwijl zij er ons niet aan binden.

Is het niet te verstaan, dat zulke broeders, die in de vrijmaking voor een ruime, anti-sectarische, oecumenisch-Geref. kerk gestreden hebben, zich gedrukt voelen en zuchten: Wat is er van de vrijmaking overgebleven? In 1944 werden wij officieel gebonden aan bepaalde beschouwingen aangaande het verbond. Maar nu officieus en in de praktijk van het kerkelijk leven aan bepaalde kerk- en vrijmakingsbeschouwingen. Wij zijn hard op weg, dat, waarom het in de vrijmaking ging en waarvoor wij gevochten hebben, te verloochenen.

De moeite der broeders wordt nog vergroot door de uitspraken van de synode van Assen. Maar achter deze beslissingen ligt weer de kerk- en vrijmakingsbeschouwing, die deze broeders niet kunnen aanvaarden. Men heeft hun echter gezegd, dat zij Assen moeten aanvaarden en aan deze besluiten gebonden zijn. En men bedreigt zelfs hier en daar de broeders met schorsing, wanneer zij hardop durven zeggen, dat zij zich in de besluiten van Assen niet kunnen vinden. Het is, dunkt ons, wel te begrijpen, dat onze broeders klagen over een verloochening van de vrijmaking door de andere broeders.

Maar ook de andere broeders beschuldigen de eersten van verloochening van de vrijmaking.

Zij klagen er over, dat de broeders niet verstaan hoe de Here in de vrijmaking richtend is tussen beide gekomen en hen uitgeleid heeft uit de valse kerk en wat de mensen ten kwade gedacht hebben, ten goede heeft gedacht. Bedroefd zijn zij, wanneer de anderen zeggen, dat er niet veel verschil is tussen de Syn. en de Vrijgemaakte Kerken. Want dat het niet zo erg veel scheelt of je van de kat of van de hond gebeten wordt. En zij achten het een verloochening van het werk des Heren met de Syn. Kerken op grond van de besluiten van de synode van Utrecht, te willen samenspreken. Want de Utrechtse synode heeft de Vrijmaking niet erkend als een werk Gods.

Zo is er dus wederzijds een klagen over verloochening van de vrijmaking.

Wij hebben al gezien, dat het de meeste broeders in de dagen van de vrijmaking ging om een ruime oecumenisch-Geref. Kerk en zij zich daarom verzetten tegen de binding aan de synodale verbondsbeschouwing. Zij wilden gewoon Geref. blijven. Een deel van hen is aan deze inzet van de vrijmaking trouw gebleven en verzet zich daarom tegen een feitelijke binding aan een kerk- en vrijmakingsbeschouwing van de andere broeders in de praktijk van het kerkelijk leven.

Een andere groep broeders, kleiner in getal dan de eerste, zag de vrijmaking van het begin af heel anders. Zij beleefden daarin een genadige uitleiding Gods uit de valse kerk, die reeds lang verdorven was en hen had verdrukt. Ook zij zijn zichzelf gelijk gebleven. Zij menen ook dat de gang van zaken in de Syn. Kerken hen in het gelijk gesteld heeft.

Velen zijn in de loop der jaren na kortere of langere tijd in hun zicht op de kerk en de vrijmaking veranderd en min of meer tot de visie van de tweede groep broeders overgegaan. Zij hebben hun oorspronkelijk standpunt prijs gegeven en streven nu naar een kerk met de h.i. enige schriftuurlijke verbonds-, kerk- en vrijmakingsbeschouwing. Zij doen vaak ook alsof hun beschouwingen alleen wettig in de vrijgemaakte kerken zijn.

Indien de dingen zo liggen, zal men verstaan, dat men aan weerszijden zeer voorzichtig moet zijn met de beschuldiging van verloochening van de vrijmaking.

Er zijn inderdaad broeders, die van het begin af in de vrijmaking veel meer gezien hebben dan een strijd tegen de binding aan de synodale verbondsbeschouwing en een worsteling om de ruime Geref. Kerk te behouden. Zij spraken aanstonds reeds van een uitleiding uit de valse kerk. Wanneer zij vandaag in die lijn verder gaan, kan men niet zeggen, dat zij de vrijmaking verloochenen.

Er zijn ook broeders — en dat was oorspronkelijk de overgrote meerderheid van de vrijgemaakten — die zich verzet hebben tegen de binding aan de synodale verbondsleer uit anti-sectarische motieven om dezelfde Geref. Kerken te houden. Wanneer een aantal broeders op grond daarvan zich vandaag nog steeds verzet tegen een kerk- en vrijmakingsbeschouwing, die nimmer de hunne is geweest en daardoor in de moeite komt en klaagt, dat wij niet veel beter doen dan de Syn. Kerken en bezig zijn de vrijmaking prijs te geven, dan kan men eveneens niet zeggen, dat zij de vrijmaking verloochenen. Want van de aanvang af waren er verschillende motieven bij de vrijmaking in het spel en heeft de een wat anders in de vrijmaking gezocht en gedaan dan de ander. Wel moet geconstateerd, dat een groot deel van de mensen, die eerst alleen bezwaar had tegen de binding aan de synodale leer en streed voor een ruime Geref. Kerk, van gedachten is veranderd en de vrijmakingsbeschouwing van de andere broeders is gaan volgen.

Het is daarom de vraag of men wel kan spreken van de vrijmaking en of het niet beter is te zeggen, dat er verschillende soorten vrijmaking geweest zijn. Als dat waar is, kan men ook niet spreken over verloochening van de vrijmaking.

Wij zouden ons artikel hier kunnen eindigen. Wij wilden iets zeggen over verloochening van de vrijmaking en hebben dat gedaan. Maar juist de erkenning, dat de vrijmaking van de aanvang af tweelingen in haar schoot gehad heeft, doet ons de grootte en diepte van de huidige verschillen zien. Wij zitten allen met de problemen, die hieruit zijn voortgekomen. De tegenstellingen lijken onverzoenlijk en niet te overbruggen. Zij liggen in het verschillend soort vrijmaking van de een en van de ander. Daarom laat zich de vraag niet onderdrukken: Hoe komt dit been ooit in het lid. Kan dit ooit goed komen? Wij menen op deze vraag bevestigend te moeten antwoorden. Maar hoe kan het goed komen? Door samen biddend voor de Schrift te buigen. Wat leert de Schrift ons dan in dezen?

Laten we een paar dingen kort noemen.

De Schrift leert ons dat wij de feiten moeten kennen en met beide benen in de werkelijkheid moeten gaan staan. Daarom moeten wij de feitelijke toedracht van de vrijmaking goed kennen en weten dat er verschillende soorten vrijmaking geweest zijn. Die wetenschap zal ons reeds voor veel discriminatie van de broeders behoeden.

KRITISCHE KRABBEL

MATERIAAL VOOR EEN HANDLEIDING VOOR PASTORAAL ZELFONDERZOEK

I.

Die weet, is kort; die zoekt, is lang;
Die twijfelt, gaat een ziegzaaggang;
Die overreedt, is driest en druk;
Die overtuigt, houdt voet bij stuk;
Wien 't ernst is, spreekt met klem en kracht;
Die ijdel is, zoekt woordenpracht;
Die zonder diepte, diep wil wezen
Omringt met neevlen die hem lezen.

***

Gij Prediker, daar in de lucht,
Hebt gij dan geen woordje voor mij?
Uw rede, als een galmend gerucht,
Rolt ledig mijn ziel voorbij.

Gij Prediker, daar in de lucht,
Hebt gij dan geen woord voor mijn hart?
En weet ge dan niet wat ik zucht?
En voelt gij dan niets van mijn smart?

***

Ten onzent plegen de overgangen uit het academische in het maatschappelijke leven voor de jonge theoloog uiterst snel te zijn. Vaak binnen het jaar is de student herschapschap in een theol. cand., echtgenoot, predikant ener gemeente. Is hij ook plotseling een nieuw mens geworden? — Hij is te beklagen indien dat dringend noodzakelijk wordt bevonden. En ook indien hij het beproeft.

***

Men beweert soms dat iedere prediker in de grond maar één preek heeft, die hij in steeds nieuwe inkleding opdist. Bij zeer velen is dat ook het geval. Maar wie predikt uit de rijkdom van Gods Woord blijft jong en fris.

Frater.

Vervolgens zullen wij niet vergeten, dat wij naar de Schrift alle liefdeloosheid, onverdraagzaamheid, zelotisme en alle overschatting van menselijke beschouwingen zullen moeten bestrijden.

Verder zullen wij moeten bedenken dat de Schrift ons de N.T.-ische gemeenten tekent als kerken, waarin over vele belangrijke vragen verschil van mening heerste en dat de Schrift voor die verschillende meningen ruimte laat.

Tenslotte, wij zullen met en voor elkaar bidde, ernstig moeten worstelen om tot eenheid van gevoelens te komen. Daarbij zullen wij elkaar veel ruimte moeten geven en elkaar vooral niet mogen binden, waar de Schrift niet duidelijk bindt.

Die weg moeten wij, dunkt ons inslaan. Indien wij dat niet doen en deze dingen weigeren, dan zullen wij, vrezende wij, — wij zeggen nu niet meer: de vrijmaking, maar ons kerk-van-Christus-zijn verloochenen.

In verband met dit artikel van ds. Brands willen we de volgende opmerkingen maken:

1. In de strijd van de bezwaarden — de latere vrijgemaakten — lag inderdaad het hoofddoel op het zich verzetten tegen de binding van de Kerken door de Synode aan wat niet in de Schrift werd geleerd en daaruit ook niet kon worden afgeleid. Dit blijkt zonneklaar uit de Verklaring van Gevoelen. Daarin wordt immers duidelijk gezegd: „Wil iemand de kinderen der gelovigen voor „wedergeboren en in Christus geheiligd” houden, dan willen wij aan een ieder hierin volkomen vrijheid laten. Wij hebben er evenwel ernstig bezwaar tegen, dat de kerken ten aanzien van dat „houden voor” haar leden in hun consciëntie binden door een confessionele uitspraak.” Over deze zinnen is destijds lang en uitvoerig besproken. En alle vooraanstaande bezwaarden van die tijd hebben onder dit stuk hun naam gezet. Ook b.v. Prof. Greijdanus. En Prof. Schilder, die op zijn onderduikadres kon worden bereikt, heeft met deze woorden ook zijn volkomen instemming betuigd. En we moeten het nooit vergeten: wij, de bezwaarden van die tijd hebben dat gezegd voor God, de kerk en de wereld! Het was een woord waarvoor we wilden stáán. Het was een eed.

2. Inderdaad waren er in de ongedeelde kerken verschillende beschouwingen omtrent de kerk. En ze waren wel ongeveer zo als ds. Brands ze tekent. Wie in de dertiger jaren meeleeft weet hoe Prof. Schilder polemiseerde juist ten aanzien van de kerk. Maar en dat moeten we niet vergeten: toen Prof. Schilder en Prof. Vollenhoven hun rapporten over de in geding zijnde leerkwesities opstelden — en daaronder was er ook een over de pluriformiteit der kerk — hebben ze niemand beschuldigd van afwijking van de confessie. Ook Prof. H. H. Kuyper en Prof. Hepp niet. Op verzoek van de eerstgenoemde hoogleraren heb ik de destijds ten huize van Prof. Vollenhoven — daar zijn de rapporten opgesteld, Prof. Schilder geleerde daar dagen lang

— meegewerkt aan de opstelling van die rapporten. Ik weet daar alles van. Zeer bewust en opzettelijk heeft men niemand hier beschuldigd. O.a. om de vrije discussie over de kerk, die nog maar net begonnen was, niet te belemmeren. En hoe dikwijls heeft Prof. Schilder het niet in openbare vergaderingen gezegd: ik ben het in heel veel dingen niet met Prof. H. H. Kuiper en Prof. Hepp eens **maar ik wil ze niet uit de kerk hebben!** Het ging de bezwaarden van die dagen inderdaad om de bewaring van het oecumenisch karakter van de kerk, om het waken tegen alle sectarisme. De kerken leefden in die dagen zoals terecht gezegd is „op de grens van kerk en secte”. **Wij wilden kerk blijven!**

3. De vrijmaking geschiedde voorts inderdaad uit verschillende **motieven**. De meesten van hen die zich vrijmaakten verzetten zich tegen de „binding” dat was voor hen de kwestie. Er waren ook velen die uitsluitend „kerkrechtelijk bezwaard” waren. Ik herinner me een gesprek dat Prof. Schilder en ik hadden met een broeder, die wat de leer betrof geheel Kuiperiaans was, maar de wijziging in het kerkrecht zoals de synode die bewerkstelligde hartgrondig verwierp. Prof. Schilder verzekerde hem dat dit zijn vrijmaking in niets in de weg stond. Zoals er verschillende motieven waren voor de vrijmaking, zo waren er vele verschillende **wegen** die daartoe leidden. De Akte van Vrijmaking heeft daarbij lang niet altijd gefunctioneerd. Trouwens die was ook allereerst berekend op de individuele vrijmaking van „leden (of ook regeerders) der Gereformeerde Kerken”. Niet op die van kerkeraden als geheel.

4. In de akte van vrijmaking worden de gebonden kerken nergens „valse kerken” genoemd. Men vindt dat woord er in het geheel niet in. Dat is zeer opzettelijk geschied. Ik weet dat weer uit de eerste hand. Men moet met die kwalificatie valse kerk zeer voorzichtig zijn, zei Prof. Schilder meermalen. Van ruwe globaliserende kwalificaties moest Schilder niets hebben. Men leze maar eens wat hij vlak voor zijn dood over de idee valse kerk schreef. Het hanteren van het begrip „valse kerk” door sommigen lijkt soms, zo zei hij eens, op het hanteren van een scheermes door een aap!

5. Onder de bezwaarden en vrijgemaakten uit de veertiger jaren leefde de diepe, blijde overtuiging, dat God in zijn genade zijn Geest reformerend in de kerk liet uitgaan, na een lange en gevaarlijke inzinking van het kerkelijke leven in de eerste decennia van deze eeuw. God gaf ons een nieuwe kijk op de realiteiten van het verbond, het geloof, de doop, de genade, de mens. Hij opende onze ogen voor allerlei, in oorsprong heidens, gedachtengoed, dat in de kerk, in het geloof, het leven en de theologie, ondanks de grote reformatie was blijven doorwerken en zijn funeste invloed bleef uitoefenen. Hij gaf ons besef van het gevaar van de loslating der confessie. En van het niet minder grote gevaar van het confessionalisme. We leerden o.a. zien, dat de verbondsconstructie, het gemene-gratie-project en de kerkbeschouwing van Kuiper kritisch moesten worden bezien; dat we de heidense idee van een onsterfelijke en substantiële ziel moesten loslaten. En dat we ook in de wijze van binding en handhaving van de belijdenis schriftuurlijk moesten zijn. Wij wilden niet spreken van „op grond van Schrift en belijdenis”, zoals de synode van 42/43 had gedaan, maar van „op grond van de Schrift en in overeenstemming met de belijdenis”. Dat God ons op deze wijze reformatie schonk was ons een oorzaak van onuitsprekelijke vreugde. En die vreugde leeft nog in ons, met onverminderde kracht.

6. Het was ook een reden van grote dankbaarheid en blijdschap en is dat steeds gebleven, dat, toen de kerkelijke crisis in de veertiger jaren haar hoogtepunt bereikte de HERE de genade gaf om, zonder op de gevolgen te letten, „neen” te zeggen tegen wat niet naar zijn wil was. En om daardoor en daarna het kerkelijk leven op de oude voet voort te zetten. Dat wil zeggen: in de volstreekte binding aan het woord van God en de daaraan secundaire, gereformeerde-confessionele, binding aan belijdenis en kerkorde.

7. In de bezwaarden en vrijgemaakten leefde destijds ook — in hoeverre en in wie precies is niet uit te maken — het besef van zonde en schuld ten aanzien van wat in de kerk had plaats gevonden. Er was in hen een solidariteit van zonde en schuld ten aanzien van heel de toestand der kerk ook ten aanzien van wat de synoden deden. Het was een nodig en ook een zeer goed ding, dat in de akte van vrijmaking daarvan werd gesproken. Men leest daarin een royale erkenning van eigen schuld aan de kerkelijke malaise en er wordt daarin ook vergeving daarvoor ingeroepen bij de Hemelse Vader. De klemmende vraag komt ook nu nog steeds tot ons: Leeft in u dat schuldbesef nog?

8. In de bezwaarden en vrijgemaakten leefde in de veertiger jaren algemeen ook de geloofsovertuiging, welke door Prof. Greijdanus aldus werd vertolkt: „De kerk bestaat uit mensen... Het zijn mensen, die door God ter zaligheid zijn verkoren, door de Zoon Gods zijn vrijgekocht, door Hem worden geroepen en vergaderd, begiftigd met de vergeving van zonden, vernieuwd door de Heilige Geest, gebracht tot het dienen van God met het ganse hart en leven, hoezeer dan hier nog slechts in beginsel, en eens bekleed met volle heiligheid. **Elk waar gelovige behoort tot de kerk...** Daar bedoel ik alle uitverkorenen Gods mee; die vormen samen de kerk. Ik heb het niet over de openbaring van de kerk in een bepaalde groep. **Elk waar gelovige is lid door Gods werking in zijn hart van het lichaam van Christus.**

9. In de bezwaarden en vrijgemaakten leefde in de veertiger jaren evenzo algemeen de geloofsovertuiging welke Prof. Schilder aldus vertolkte: „Die machtige werkelijkheid, dat het feit der **kerkvergadering** en het feit der **zonden-vergeving samengaan** en samenwerken, trilt ook na in de confessie: **dat er buiten de kerk geen zaligheid is.** Dat kan nooit zijn, dat men leden uitschakelt van afgescheiden kerken, want ook buiten onze kring kent God de zijnen, maakt Hij ze zalig en Hij roept vrij naar zijn eeuwige zalen toe, ook uit hen, die nooit de kerkmuren van binnen hebben bekeken, ook uit hen, die op zolder zitten, apart gebleven met een boekje in een hoekje... Ik kan nooit de kerk geven van die echte kerkgrenzen. God eert het **instituut**, verplicht daartoe ook ons, maakt er een consciëntiezaak van voor mij, maar Hij blijft vrij van zijn kant. Hoewel Hij ons bindt aan de eis van kerkvergadering, is Hij toch **vrij** van zijn eigen wetten en Hij kan roepen waar Hij wil roepen, hoeren en tollenaars en zondaars, gelijk Hij ook doet. En de stroom, die bij ons is, kan Hij doen verzamelen en doen uitgaan naar een andere plaats!

10. In de bezwaarden en vrijgemaakten der veertiger jaren leefde in de veertiger jaren de rots vaste overtuiging, dat de vrijmaking betekende het binden van de kerk aan niets anders dan aan de Heilige Schrift en, als akkoord van kerkelijke gemeenschap, aan de drie formulieren van enigheid. **Iedere officiële of officieuze binding aan iets méér hebben ze van ganser harte verfoeid.** Dat was juist het kwaad dat ze aan de synoden verweten. Het op welke manier ook verzwakken van de genoemde regel was en is in hun ogen een wettelijke verloochening van de vrijmaking.

11. In de bezwaarden en vrijgemaakten leefde in de veertiger jaren de vurige hoop dat de synoden hun rigoreuze besluiten **niet** zouden doorzetten. Daarvoor werd op onze samenkomsten en ook door ons persoonlijk vurig gebeden! Ik herinner me nog met welk een vreugde Ds. F. de Vries mij opbelde toen hij gehoord had dat de synode „meer ruimte” had geschonken aan de bezwaarden — het bericht bleek later helaas niet juist te zijn. Wij wilden zielsgraag met **heel** de kerk van die dagen en met **alle** broeders daarin — hoe verschillend ze ook dachten — verenigd blijven. Wij hebben nooit op een scheuring aangewerkt. Daar tot het laatste toe niet in willen geloven. En toen die toch kwam beschouwden we die in meer dan één opzicht ook als een ramp!

12. Een bittere zaak in de vrijmaking was ook — vooral voor de herders en opzieners der kudde — dat tien- of honderdtallen, ja soms duizendtallen der aan hun zorg toevertrouwde schapen der kudde, veelal als gevolg van onwetendheid of valse voorlichting de weg der gehoorzaamheid niet bewandelden en zich aan hun opzicht onttrokken. Wie dat niet heeft doorleden zal het nooit kunnen verstaan. Al deze honderden en duizenden blijven de echte „herders” en „opzieners” onvergetelijk. Ze zaten met hen aan éénzelfde Avondmaalstafel en beleden steeds weer met hen één te zijn in hun Heer Jezus Christus. Evenmin als een echte vader en moeder hun ontrouwe kinderen ooit kunnen vergeten, evenmin kunnen die herders en opzieners hun vroegere medebroeders en -zusters vergeten. Zij hebben ze daarom ook steeds vastgehouden in hun geloof, hoop en liefde. Ze zijn voor hen blijven bidden. Ook hiervoor dat zij weer, in de weg van vergeving, verootmoediging, wederkeer, met hen verenigd mochten worden. Zij hebben ook gemerkt, dat zij deze bekering en wederkeer niet door hun persoonlijke en kerkelijke hardheid, onbarmhartigheid en andere ongerechtigheden zouden belemmeren.

13. Een andere bittere zaak, die een schaduw over de vreugde welke hun voor en in de vrijmaking geschonken werd was dat spoedig na de vrijmaking allerlei twist, conflict, wantrouwen, groepsvorming ontstond. Er waren broeders van verschillende nuance tot vrijmaking gekomen. Broeders die zich in hun denken vooral aan de ideeën van Prof. Schilder oriënteerden. Anderen die

gegrepen waren door wat de Proff. Vollenhoven, Dooyeweerd en A. Janse leerden. Nog weer anderen kwamen uit de kringen waarin de beschouwingen en leefwijze van de oude Afgescheidenen het sterkst doorwerkten — de kring van „De Wachter”. En er waren nog anderen. Als het goed was geweest zouden deze allen in hartelijke gemeenschap en openheid en vertrouwen elkaar hebben gezocht om met elkaar, als volkomen gelijkberechtigten, in gesprek, studie, pers, geschrift samen te werken om **allen samen** verder te werken. En dat in de diepe, vaste overtuiging dat men elkaar nodig had, dat men elk voor zich uiteraard de neiging had eenzijdig te zijn, dat men op deze wijze iets moest beleven van wat de Heilige Geest in 1 Kor. 12 leert. Helaas kwam er vaak een zich afzetten tegen elkaar. Dikwijls ten gevolge van een niet verstaan van elkaar. — Met al de gevolgen van wantrouwen, groepsvorming, machtsstrijd, conflict, enz., enz., enz.

14. De vreugde over de vrijmaking wordt voorts ook vertroebeld doordat er nog zo weinig te zien is van ware doorgaande reformatie. Die is immers allereerst een toemenen van de vreeze des HEREN. Een al meer betrachten van het recht, een liefhebben van de goedheid; een ootmoedig wandelen met God (Micha 6 : 8). Die is het betrachten van de waarheid en de rechtspraak; een beoefenen van liefde en barmhartigheid jegens elkander; het niet verdrukken van weduwe en wees, van vreemdeling en arme; het niet zinnen in het hart op het ongeluk van zijn broeder (Zach. 7 : 9, 10). Die doorgaande reformatie is, anders gezegd, vóór alles het wegdoen van de „werken des vleses” — veten, twist, afgunst, uitbarstingen van toorn, zelfzucht, tweedracht, partijenschappen, nijd — en het gaan groeien aan onze levensboom van de vrucht des Geestes, die o.a. bestaat uit: liefde, blijdschap, vrede, lankmoedigheid, vriendelijkheid, goedheid, trouw, zachtmoedigheid, zelfbeheersing (Gal. 6 : 19, 21). Zou het gemis van dit allereerste in de doorgaande reformatie niet oorzaak zijn, dat we in de theologie en de principiële politieke bezinning, in de peadagogiek en op ieder ander gebied eigenlijk zo bitter weinig zijn vooruit gekomen of eigenlijk zelfs achteruit zijn gegaan?

15. Nog een ding wil ik zeggen: er is Gode zij dank elke dag de mogelijkheid van verandering, vernieuwing, bekering. Dit is het wonder van de genade van God en de liefde van Christus dat we al zijn we nog zo diep gezonken en afgedwaald elke dag een nieuw begin mogen maken door de kracht van de Heilige Geest.

Zouden we daarom niet bidden en het dan in het geloof doen?

C. V.

KERKNIEUWS

Aangenomen naar Helpman: W. G. de Vries te Leiden.

Beroepen te Overschie: O. J. Douma te Souburg-Vlissingen.

Beroepbaar. Door de classis Hoogeveen van 1 nov. j.l. werd praeparatoir geëxamineerd en beroepbaar gesteld kand. E. J. Oosterhuis, adres: p/a Ds. J. G. Meijer, Heemse, A 119, Hardenberg. Tel. 05232-628.

Peremptoir examen. Voor de classis Groningen, gehouden op donderdag 25 oktober j.l. heeft kand. H. Mostert van Rotterdam, beroepen te Wetsinge-Sauwerd, met gunstig gevolg peremptoir examen afgelegd.

Ambtsjubileum Drs. A. Bos. Op 21 november a.s. viert drs. A. Bos van Haarlem zijn zilveren ambtsjubileum. Ds. Bos werd 1 maart 1911 geboren en diende de kerken te Hoogersmilde (1937-1941), Harlingen (1941-1946) en Haarlem vanaf 1946. Op 12 november zijn ds. en mevr. Bos 25 jaar getrouwd.

ADRESSEN

Vlissingen; scriba: A. J. van der Welle, Vredenhoflaan 11, Vlissingen. **Nijverdalen;** penning: R. Mol, Rembrandtlaan 26, Nijverdalen. Post. 824807. **Krommenie,** adressen Diaconie: secr. D. Kramer, Pelikaanstr. 10; penningmeester: J. Wanningen, Volwerf 24. **Grand Rapids, U.S.A.,** American Reformed Church, scriba Mr. Wm. H. Haan, 2056-100 th Str. S.W. Byson Center, Mich. U.S.A.

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij